

ши до переліку світових пам'ятних дат. Надзвичайний випадок, адже, згідно з існуючими нормами ООН, ЮНЕСКО, як правило, вшановує лише абсолютно "круглі" ювілеї – ті, що кратні 100 рокам. В Україні ж ця дата, на жаль, залишилася майже непоміченою, хоч М. Миклухо-Маклай має українське коріння. А тому сьогодні, як ніколи, є актуальною думка академіка Івана Дзюби: "Конче потрібно повернути Україні імена великих діячів, митців і вчених, "привласнених" іншими культурами" [1, 11]. Серед таких імен золотими літерами в анналах світової науки вписано ім'я Миколи Миклухо-Маклая. Наш святий обов'язок знати свою історію, шанувати і пам'ятати своїх вітчизняних світочів науки і культури. Адже його коротке напружене життя – це подвиг однієї людини заради всього людства. М. Миклухо-Маклай заслуговує на те, щоб пам'ять про нього як відважного вченого, мандрівника, гуманіста, славного і полум'яного патріота Батьківщини залишалась у прийдешніх поколіннях українців, щоб вони з гордістю згадували його ім'я з покоління в покоління.

Джерела та література:

1. Аксиоми для нащадків: Українські імена у світовій науці: Збірка нарисів. – Львів: Меморіал, 1992. – 544 с.; 2. Анушин Д.Н. Миклухо-Маклай. Его жизнь, путешествия и судьба его трудов / О людях русской науки и культуры. – М.: Географиз, 1950. – С. 17-64; 3. Баландин Р.К. Н.Н. Миклухо-Маклай. – М., 1985. – 96 с.; 4. Берг Л.С. Очерки по истории русских географических открытий. – М.-Л.: Изд.-во АН СССР, 1949. – 465 с.; 5. Бойчук М. Українське коріння Миклухо-Маклая // День. – 2005. – 10 вересня; 6. Большой энциклопедический словарь. – М. – СПб. – Изд. 2-е, переработанное и дополненное. – 2001. – С. 728; 7. Великие русские люди / Сост. В.Володин. – М.: Молодая гвардия, 1984. – С. 323-338.; 8. Влад М. Маклай повертається на Україну // Україна. – 1988. - №18. – С. 14-15, 18; 9. Галицький В.Г., Галицька Н.Ф. Географічні відкриття, дослідження і дослідники. – К.: Рад. шк., 1965. – С. 110-111, 161-162; 10. Голубченко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – К.: Дніпро, 1993. – 447 с.; 11. Енциклопедія українознавства. – Львів: НТШ, 1994. – Т. 4. – С. 1530; 12. Зубанік Ф. Маклай, внук Маклая... // Голос України. – 1991. – 26 вересня; 13. Іванченко О. Дорогами Маклая. – К., 1987. – 366 с.; 14. Климовская Н. Миклухо-Маклай // Киевские ведомости. – 1996. – 23 июля.; 15. Магидович И.П., Магидович З.И. Очерки по истории географических открытий. Географические открытия нового времени (XIX – нач. XX вв.). – М.: Просвещение, 1985. – С. 301-303; 16. Марков С. Летопись. – М.: Молодая гвардия, 1978; 17. Марценюк С.П., Пиріг П.В. Миклухо-Маклай. – К.: Знання, 1990. – 46 с.; 18. Муромов И.А. Сто великих путешественников. – М.: Вече, 2002. – С. 530-544; 19. Миклухо-Маклай М.М. Мандрівки на Нову Гвінею (Щоденник). – К.: Веселка, 1965. – 308 с.; 20. Миклухо-Маклай Н.Н. Собрание починений: В 6 т. – Т.1. – М.: Наука, 1990. – 469 с.; 21. Мурзаев Э.М. Географические наблюдения Н.Н. Миклухо-Маклая (к 150-летию со дня рождения) // Известия РАН. Серия геогр. – 1965. - №3. – С. 110-115; 22. Пузанов И.И. Миклухо-Маклай как натуралист и путешественник // Н.Н. Миклухо-Маклай. Собр. соч.: В 5 т. – Т. 3. – Ч. 2. – М.: Изд.-во АН СССР, 1950. – С. 365-366; 23. Скуратівський В. Миклухо-Маклай на Україні // Пам'ятки України. – 1979. - №4. – С. 56-57; 24. Соколова М.В. История туризма. – 5-е изд., стереотип. – М.: Академия, 2008. – 352 с.; 25. Устименко Л., Афанасьев І. Історія туризму. – К., 2006. – 320 с.; 26. Штепа П. Московство. – Львів, 1996.

Bilets'kyi B.

A famous ascetic of science (To the 165 th anniversary of the birth of M.M. Myklukho-Maklay)

The article focuses on a famous traveler, anthropologist, ethnographer, geographer, naturalists, a Ukrainian by origin M.M. Myklukho-Maklay.

Key words: explorer, naturalist, ethnographer, anthropologist, humanist activity, native land, Ukrainian roots.

УДК: 94(477)“15/16”:355.233

© Дмитро Лішук (Чернівці)

ОСОБЛИВОСТІ БОЙОВОЇ ТА ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КОЗАКІВ У ВІЙСЬКУ ЗАПОРОЗЬКОМУ В КІНЦІ XVI – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XVII ст.

У статті йдеться про організацію у Війську Запорозькому козацького вишколу і, зокрема, козаків-розвідників. Стверджується, що у період найвищого піднесення козацтва, який припав на XVII століття, Запоріжжя стало своєрідною школою лицарства для молоді. Все це давало змогу готувати якісний командний склад Війська Запорозького, що, в свою чергу, забезпечувало високий рівень військово-мобілізаційної, адміністративно-господарської і командної функцій в усіх структурах тогочасного козацького війська.

Ключові слова: Військо Запорозьке, козацький вишкіл, виховання, тактика, козак-розвідник, бойова підготовка, "пласт".

У національній свідомості поняття Січ, Військо Запорозьке, козацький вишкіл зливаються в єдиний духовний комплекс з утвердженням національної ідеї серед українців.

Розглядаючи тему розвідувального забезпечення військово-політичної діяльності Війська Запорозького у кінці XVI – першій чверті XVII ст. висвітлюємо питання про особливості бойового та військово-фізичного вишколу козаків, в тому числі і підготовку козаків-розвідників.

Система бойової підготовки в козацьких полках у кінці XVI – першій чверті XVII ст. диктувалась умовами життя в "Дикому полі". Козаки розвідувальних роз'їздів в будь-який момент повинні були бути готовими до відбиття татарських нападів, від ступеня готовності кожного козака до бою залежало їхнє життя. Дітей змалку, особливо хлопчиків, привчали до коней, до володіння холодною зброєю, вчили влучно стріляти, тобто військове навчання в той час носило сімейно-спадковий характер. У результаті цих занять козак до повноліття був підготовлений до ведення індивідуального бою і розвивав свої уміння в ході бойових дій. У цій боротьбі розвивалися всі аспекти військової діяльності козацьких підрозділів, розвивалися козацька тактика, розвідка й контррозвідка.

В козацькому війську діяла певна система бойової підготовки, яка передавалась через учителів-наставників. На високому професійному рівні застосовувалися на той час бойові порядки, як "табір", "лави", "триангула" "бойовий стрій" та інші, свідчать про те, що на Січі військова справа мала регулярний характер навчання й "муштри".

У Війську Запорозькому навчальні вправи передбачали: стрільбу з мушкетів, змагання на шаблях і вправності, володіння списом, кидання в ціль ножів, уміле підкладання козаків-розвідників до умовного ворога, здобування мурів тощо. "Найбільш уміло і майстерно вони б'ються в таборі, під захистом возів. Козаки дуже вправно стріляють із рушниць, із своєї головної зброї" [1, с.26-27]. При цьому необхідно зазначити, що в багатьох випадках процес навчання козаків залежав від набутої освіти.

Стосовно ручної вогнепальної зброї козаків, слід зауважити, що вона у зв'язку із прискоренням розвитку військових технологій упродовж XVI – першої чверті XVII ст. зазнала значних змін. Внаслідок цього якісно змінювалися принципи заряджання, прицілювання, відстані враження та скорострільності ручної вогнепальної зброї.

Натомість основні параметри холодної зброї і способи володіння нею не зазнали таких суттєвих змін. До цієї зброї слід віднести шаблю і козацький ніж, який використовувався як коротка колчочоріжуча ручна зброя, якою користувались і козаки-розвідники.

Основною холодною зброєю, котрою користувалися козацькі формування у досліджуваній період, були шабля, сокира, спис і козацькі ножі, кинджал, бойова коса, хоча були поширені келипи, аркани, перначі, булави тощо [2, с.479]. Відповідно, досвід використання цієї зброї для козаків був достатньо змістовним і тривалим, а враховуючи постійне відтворення козацької спільноти, ці набутки були надзвичайно важливими для становлення технічної бази і психологічного налаштування та поведінки в бою. Більше того, враховуючи специфіку існування козацької спільноти в умовах постійних військових конфліктів питання рівня боєздатності козацького війська та особистого бойового мистецтва козаків були надзвичайно важливі і належно розвинені. Зокрема, за дослідженням Петра Саса відносно бойових дій українського війська під час Московської кампанії 1618 року, зазначено, що при штурмі укріплених міст і фортець противника “на її завершальному етапі для запорожців першочерговим завданням ставало використання штурмових драбин та холодної зброї – головним чином шабель та сокир, що, безперечно, потребувало високої бойової виучки” [3, с.240].

Підтвердженням цього було як багаторічне навчання та практикування основ козацького мистецтва з володіння зброєю, так і успішний досвід використання цих умінь під час бойових зіткнень [4, с.64].

На початку XVII ст. для підлітків та юнаків, які залучались до навчань військової справі, при церквах стали створювати січові та козацькі школи. Вони були не тільки осередками військового, фізичного вдосконалення, а й центрами духовності.

У січових та козацьких школах в учнів формували уміння веслувати і керувати човном, плавати на воді та під водою тощо. Бойова підготовка козаків, до якої часто залучались учні шкіл, включала верхову їзду на конях, фехтування, стрільбу з вогнепальної зброї, додання загорож на конях, бій на шаблях.

Особливу увагу козаки приділяли виїждженню коней, навчанню їх у бою не боятися криків і пострілів, умінню виконувати різні команди. Була і специфічна козацька термінологія, наприклад, вольтижування, “гвинтування”, “джигітовка”, гарцювання тощо. Козаки з кінями по кілька разів перепливали через Дніпро, “щоб коні уміли добре плавати” [5, с.56].

Цікавою була система фізичної підготовки юнаків та козаків. Чітко регламентований розпорядок дня на Січі, сувора військова дисципліна формували у хлопчиків і юнаків важливі вольові якості: дисциплінованість, відповідальність, ретельність, цілеспрямованість тощо. Цьому сприяла також атмосфера злагоди між козаками, поваги один до одного, патріотичні почуття і, одночасно, взаємна відповідальність. Існували і суворі вимоги командирів, старшини, система покарань для тих, хто провинився, порушив дисципліну [6, с.50].

Відомо, що військова дисципліна є необхідним інструментом існування будь-якого війська. Не було це винятком і для козаків-розвідників. Зважаючи на те, що будь-який непослух щодо наказу, погане виконання службових обов'язків, низький моральний стан кожного окремого вояка можуть мати важкі наслідки для всього війська, козацтво на війні підпорядковувалось досить суворим законам [2, с.471].

Шляхта, як українська, так і польська, мала давні традиції військового виховання молодого покоління. Батьки і діди з малих років навчали дітей володінню усіма видами зброї, спеціальними вправами розвивали у них спритність, силу та витривалість. Традиції лицарського виховання дітей були взірцем для сучасників [7, с.7].

Однією з вирішальних передумов ефективної козацької розвідки була система невинного, різнобічного військового вишколу й психофізичного тренінгу козака як професійного вояка. Більше того, на базі давніх слов'янських та українських народних традицій, колосального досвіду військової касті козаків оформився специфічний прошарок т.зв. «характерників» – усебічно військово-тактично підготовлених та наділених нестандартними психофізіологічними здібностями осіб [7, с.236]. Вони володіли унікальними системами двобою зі зброєю та врукопаш, езотеричними знаннями в галузі медицини, навколишнього світу й пристосування до місцевості, психології, іноземних мов, нерідко мали й екстрасенсорні здібності. Але більш чисельною категорією професійних розвідників і диверсантів у козацькому війську стають “пластуни”.

Відомо, що витоки пласту губляться у сивій давнині. Один із куренів на Запорозькій Січі складався з пластунів-розвідників, по-сучасному – бійців спеціального призначення [8, с.111]. Козаки з тих куренів готувалися для виконання особливих завдань, зокрема розвідувального і диверсійного характеру. Деяких, наприклад, сиріт, готували для такої служби з дитинства. Вони виховувалися при козацьких монастирях і безпосередньо на Січі. Юнаки здобували загальну освіту та щоденно тренувалися фізично [8, с.111-112].

Зазначимо, що бойові дії козаків відбувалися, як правило, проти чисельно переважаючого війська, що вимагало від пластунів широкого застосування всіляких умінь. Великого значення надавалося дезінформації ворога про стан і наміри козацького війська. Наприклад, невеликі загони вершників з посадженими на коней опудалами імітували відхід головних сил, розкладені вночі вогнища імітували район зосередження збройних сил, що насправді розташувались за багато верст від тих місць [9, с.18].

Особливу увагу пластуни приділяли умінню маскуватися на відкритій місцевості: так, якщо необхідно було вивідати, що робиться у турків чи татар біля піщаного берега моря, вони використовували наступні хитрощі: “Роздягнеться козак догола, вимастить сирію глиною, а потім обкатається з ніг до голови в піску, лише очі блистять, і повзе на берег. Все вивідає, а його жоден турок не помітить” [10, с.81].

Пластуни також широко використовували розвідку боем, роботу польових спостерігачів неподалік

місць дислокації ворога тощо. Таємно подолавши перешкоди, вони заходили до табору противника або влаштували засідку на шляху його пересування й спритно схоплювали “язика” або “чужого” гінця. Братство пластунів удосконалювало власну тактику діяльності на суші та на морі, поліпшувало військово-фізичну підготовку своїх братчиків. Зрозуміло, що вояки повинні були мати також міцну психіку, бо тогочасні реалії часто вимагали від пластуна і відкритого протистояння татарській кінноті або ж лаві гусарів.

На війні пластуни виконували роль розвідників-диверсантів, своєрідних спецназівців. Крім уміння битися будь-якою холодною зброєю або голіруч та добре стріляти із лука чи рушниці, досконало знали вони мистецтво фортифікації, вміли управлятися з гарматами: “Козаки усі вміють стріляти з гармат, тому не треба наймати окремих гармашів” [11, с.108].

Варто зазначити, що козаки володіли практично всіма типами зброї поляків, турків і татар, росіян, балканських народів [12, с.210]. Молоде поповнення навчали майстерному володінню особистою зброєю, інженерній справі й маскуванню: “Не було на світі тієї зброї, якої б не знали запорожці: арабські ядамашки, турецькі яничарки, або яничарські тромбони” [13, с.23].

Розвідники ж віддавали перевагу луку для дальнього бою, захальним ножам і трофейним ятаганам, комбінованій зброї – наприклад, перначам або кийкам із вгвинченим кинджалом тощо. Для деморалізації і відвернення уваги ворога застосовувалися саморобні вибухові пристрої. Щоб перешкодити переслідуванню, розкидалися т.зв. якирці, або ж рогульки – гострі металеві шипи із вигляді лапи птаха, могли з цією ж метою влаштуватися і степові пожежі [9, с.18-19].

Ведучи мову про козацьку верству в контексті розвитку власного бойового мистецтва, треба підкреслити, що в історії не зафіксовано жодної битви, котру б козацькі формування провели “неозброєними руками”. Отже, володіння профільною і холодною зброєю для козаків, в тому числі і для розвідників було абсолютно визначальним. Саме тому, готуючись до військових зіткнень, козаки мусили постійно напрацьовувати власні вміння з володіння зброєю, а під час бою – здобувати бойовий досвід. Володіння холодною зброєю самими умовами існування козацької верстви набувало системного характеру, необхідного для його кристалізації як бойового мистецтва [4, с.61].

У період найвищого піднесення козацтва, який припав на XVII століття, Запоріжжя стало своєрідною школою лицарства для молоді. Батьки з усієї України мали за честь послати своїх дітей на Січ скуштувати козацькою хліба.

Отже, у першій половині XVII ст. склалася певна система спеціальної фізично-бойової і розвідувальної підготовки. У своїй більшості склад козаків Війська Запорозького був освіченим, а це, в свою чергу, поліпшувало їх бойове виховання та навчання. Це давало змогу готувати якісний командний склад Війська Запорозького, що, в свою чергу, забезпечувало високий рівень військово-мобілізаційної, адміністративно-господарської і командної функцій в усіх структурах тогочасного

козацького війська.

Приклад козацького вишколу у Війську Запорозькому може бути використаний і сьогодні в Збройних силах та спецслужбах України, зокрема військово-фізичної підготовки. Розглядаючи взаємозв'язок патріотичного виховання молодих козаків на Січі з сьогоднішнім, зазначимо, що ця тема дуже важлива і актуальна в наші дні й особливо це стосується молоді, яка готується до служби у Збройних силах України.

Джерела та література:

1. Боплан Г.-Л. Опис України / Г.-Л. Боплан. — Львів : Каменяр, 1990. — 114 с.; 2. Черкас Б. Козацьке військо до середини XVII ст. / Черкас Б. // Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. / [редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. — К., 2006. — Т. 1 / [В. А. Брехуненко, Л. В. Войтович, О. Б. Головка та ін.]. — С. 472—484; 3. Сас П. М. Петро Конашевич-Сагайдачний: Молоді роки / П. М. Сас. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. — 286 с.; 4. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX — на початку XXI ст. / В. Задунайський. — Донецьк : Норд-Прес, 2006. — 335 с.; 5. Яворницький Д. І. Дніпрові пороги / Д. Яворницький. — Дніпропетровськ : Промінь, 1989. — 142 с.; 6. Томчук М. Військовий вишкіл від княжих часів до січових стрільців / М. Томчук // Рідна школа. — 1994 — № 7. — С. 48—51.; 7. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників / Т. Каляндрук. — Львів : Піраміда, 2006. — 271 с.; 8. Гуржій О. І. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний / О. І. Гуржій, В. В. Корнієнко. — К.: Україна, 2004. — 188 с.; 9. Веденєв Д. З історії розвідки й військової дипломатії України / Д. Веденєв // Розбудова держави. — 1993. — № 9. — С. 17—20.; 10. Грац Т. Меткие стрілки / Т. Грац. — М.: Детгиз, 1948. — 281 с.; 11. Лясота Е. Щоденник / Е. Лясота // Жовтень. — 1984. — № 10. — С. 97—110; 12. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3-х т. — Т. 1. / Д. І. Яворницький. — К.: Наук. думка, 1990. — 584 с. — Бібліогр.: с. 467 — 539; 13. Ефремов Ю. М. Лицом к лицу с огненным смерчем Востока. Борьба украинского казачества с Крымским ханством и Османской империей / Ф. Ефремов. — К.: УБЕНТЗ, 1993. — 64 с.

Lischuk D.

Peculiarities of combat and military - physical training of cossacks in zaporizhia army at the end of 16th - the first quarter of the 17th century

The article describes the organization of Zaporizhzhya Cossacks' training and, in particular, the Cossacks intelligence training. Allegedly, during the highest elevation of the Cossacks in the seventeenth century, Zaporizhzhya was the original school for the young warriors. All that gave the opportunity to prepare a qualified team of military Zaporizhzhya, which in its turn ensured a high level of military mobilization, administration and management and command functions in all structures of contemporary Cossack troops.

Key words: Zaporozhian, Cossack troops, training tactics, reconnaissance Kozak, combat training, “plast”.

УДК: 94(477)“17”

© Ганна Скорейко (Чернівці)

ГРИГОРІЙ ПОТЬОМКІН І ЗАПОРОЖЦІ: ВІД ГРИЦЬКА НЕЧОСИ ДО КНЯЗЯ ТАВРІЙСЬКОГО (ДО 235 РІЧНИЦІ ЛІКВІДАЦІЇ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ)

У статті простежується становлення взаємовідносин Григорія Потьомкіна та запорізького козацтва, місце Січі у планах князя щодо облаштування Північного Причорномор'я, роль Потьомкіна у ліквідації Війська Запорозького та вирішення долі запорізької спадщини.

Ключові слова: Січ, Григорій Потьомкін, Катерина II, Північне Причорномор'я, козацтво, старшина, Туреччина.

Сучасні політичні події в Україні чітко показали лінійну розламу, яка поділила Україну на дві частини і яка по суті, повністю співпадає із тією політичною